

KÖKSAV Yayınları

Kafkasya'dan Karadeniz'e "Büyük Ermenistan Projesi": İddialar ve Gerçekler

Yazar(lar): Mehmet Okur

Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü. okur25@yahoo.com

Kaynak: *KÖK Araştırmalar KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ermeni Araştırmaları II, Cilt XII, Sayı 2 (Güz 2010), ss. 13-34*

Yayıncı: KÖKSAV KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı

ISSN: 1302-292X

Baskı Tarihi: Ocak 2012

URL: <http://www.koksav.org.tr/arsiv/201012205>

KÖKSAV Arşivini kullanmış olmanız <http://www.koksav.org.tr/arsiv/bilgi/ilkeler.php>'deki KÖKSAV Yayınlarının Kullanım Şartları ve Sınırlamaları'nı kabul etmiş olduğunuzu göstermektedir. KÖKSAV Yayınlarının Kullanım Şartları ve Sınırlamaları'na göre, eğer kayıtlı değilseniz, derginin bütün bir sayısını indiremez, bir makalenin birden çok nüshasını çoğaltamazsınız. Ayrıca KÖKSAV Yayınlarının içeriği ticarî olarak değil, ancak kişisel olarak kullanılabilir.

Eserin daha çok kullanım hakkına sahip olmak için <http://www.koksav.org.tr/yayin/iletisim.php>'de bilgilerine erişebileceğiniz yayıncı ile temas kurunuz.

KÖKSAV bağımsız, günlük siyasî konumu olmayan, gönüllü olarak hizmet veren vakıf statüsünde bir kurumdur; merkezine Türkiye ve Türk dünyasını alarak araştırmalarını ulusal ve uluslar arası sosyal, siyasî ve stratejik konulara yoğunlaştırır, araştırma ve incelemeler yapar ve yayar. KÖKSAV hakkında daha çok bilgi edinmek için, lütfen koksav@koksav.org.tr adresinden temas kurunuz.

KÖKSAV Yayınlarında ifade edilen bütün görüşler, değerlendirmeler ve varılan sonuçlar yalnızca yazar(lar)ına aittir.

© KÖKSAV 2012 Ankara

KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı
KÖKSAV . Ankara

<http://www.koksav.org.tr>

Kafkasya'dan Karadeniz'e "Büyük Ermenistan Projesi" İddialar ve Gerçekler

Mehmet OKUR

Mehmet OKUR, "Kafkasya'dan Karadeniz'e "Büyük Ermenistan Projesi": İddialar ve Gerçekler" *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt XII, Sayı 2 (Güz 2010), ss. 13-34.

Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkması, "Büyük Ermenistan" hedefi doğrultusunda faaliyetlerde bulunan Ermenileri yeniden harekete geçirdi. Üstelik bu kez ortam "Büyük Ermenistan" kurulması için daha uygundu. Zira Mondros Mütarekesi'nde, "Doğu Anadolu'daki altı ilde - ki İngilizce metinde daha farklı bir anlam yüklenerek 'The Six Armenian Vilayets' şeklinde bir ifadeye yer verilmişti - karışıklık çıktığı takdirde, bu illerin İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceği" belirtilmişti. İşte mevcut siyasî ortamdan yararlanmak isteyen Ermenistan Cumhuriyeti ve dünyanın çeşitli ülkelerinde örgütlenmiş Ermeni komiteleri, "Büyük Ermenistan" hedefine ulaşmak için "Paris Barış Görüşmeleri" ve bu görüşmelere yön veren İtilaf Devletleri nezdinde yoğun diplomatik girişimlerde bulunmaya başladılar. Batılı devletlerin çıkarları ile örtüşen bu girişimler sonucunda Doğu Karadeniz'e çıkışı olan ve Kuzeydoğu Anadolu'nun önemli bir kısmını içerisine alan bir coğrafyanın Ermenistan'la birleştirilmesine karar verildi. Ancak gerek belirtilen coğrafyadaki Ermeni nüfusunun Türk nüfusuna oranla çok az olması gerekse Türkiye Büyük Milleti Hükûmeti'nin bölgedeki kontrolü kesin olarak ele geçirmesi "Büyük Ermenistan Projesi"ni sonuçsuz bıraktı.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Karadeniz, Ermenistan, Kuzeydoğu Anadolu, Türk.

Mehmet OKUR, "From Caucasia To Black Sea "The Great Armenia Project": Claims and Facts", *KÖK Journal of Social and Strategic Researches*, Vol. XII, Num. 2 (Autumn 2010), pp. 13-34.

The collapsing of the Otoman Empire after the World War I, Armenians, who had been seeking to establish "The Great Armenia", restarted taking action to come up to their goal. Besides, this time the atmosphere was more suitable for establishing "The Great Armenia". It was stated in the Mudros Armistice that "if any upheaval takes place in the six East Anatolian states, which was stated differently in the English text as "The six Armenian Vilayets", these Vilayets will be occupied by the allies. During the "Paris Peace Negotiations", by trying to take advantage of the current political medium, Republic of Armenia and several Armenian committees in which organized the Entente States around the world began to make serious diplomatic efforts in order to reach their "The Great Armenia" goal. As a result of enterprises that overlapped with the interest of western states, important part of the Northeastern Anatolia which has a gate that reaches to Eastern Black Sea has been decided to unify with Armenia. However, because of the fact that Armenian population was lesser compared to Turkish population in mentioned area and because of the fact that the control of area

had been precisely taken by the Grand National Assambly of Turkey “The Great Armenian Project” had been in vain.

Key Words: Caucasia, Blacksea, Armenia, Northeastern Anatolia, Turkish.

1. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Avrupa ve ABD’de Ermeni Propagandası

Osmanlı Devleti’nin Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak çıkması, “Büyük Ermenistan” hedefi doğrultusunda başta İstanbul olmak üzere Türkiye’nin birçok yerinde çeşitli eylemlerde bulunan ve bu eylemleri nedeniyle tehcire tâbi tutulan Ermenileri yeniden harekete geçirdi. Üstelik bu kez ortam Büyük Ermenistan kurulması için daha uygundu. Zira mütarekenin, “Doğu Anadolu’daki altı ilde - ki İngilizce metinde daha farklı bir anlam yüklenerek ‘The Six Armenian Vilayets’ şeklinde bir ifadeye yer verilmişti – karışıklık çıktığı takdirde, bu illerin İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceği”ni öngören 24. maddesi (Türkgeldi 1948: 28; Bıyıklıoğlu 1967: 572) Ermeniler için yeni bir hareket noktası oluşturduğu gibi, Osmanlı ordusu terhis edilerek ve silahsızlandırılarak bu konuda belli bir altyapı da oluşturulmuştu. Ayrıca ABD, İngiltere ve Fransa kamuoylarının ve hükûmetlerinin desteği artarak devam etmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa gazetelerinde sık sık Ermenilerin katledildiği, taşınır-taşınmaz mallarına el konulduğu ya da sürgüne gönderildiği yönünde haberler çıkmaktaydı (*Boston Daily Globe*, Nov 25, 1918).¹ İngiltere’de ise hükûmete yakın kaynaklar Ermenistan ve Kürdistan’ın kurulması hakkında beyanatlar vermeye başlamıştı (*Christian Science Monitor*, Mar 19, 1919; Gürün 1983: 247).

Amerika ve Avrupa kamuoyunu arkasına alan Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasından faydalanıp “Büyük Ermenistan”ı kurmak için İngiltere, Fransa, ABD ve Yunanistan nezdinde yoğun propaganda ve diplomatik girişimlerde bulunmaya başladılar (Kocaş 1990: 260-264). İngiltere’nin Manchester kentindeki Ermeni Temsilcileri Komitesi; İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan hükûmetlerine, “zaferinizi saygı ile kutlar, gaddar Türklerin yüzyıllar süren zulmünden bizleri kurtaracak olan güzel bir barışı beklemenin mutluluğu içinde bulunduğumuzu bildiririz” şeklinde bir telgraf gönderirken (Kitsikis 1964: 185), Brezilya’da bulunan Ermeniler ise kendi ırklarını Türk boyunduruğundan kurtarmış olan İngiliz ordularını tebrik ederek, her zaman Ermenilerin yanında olup onları koruyan İngiltere’nin bundan sonra da üzerine düşeni yapacağına inandıklarını ifade ediyorlardı (Başak 2008: 332).

Bazı Ermeni liderleri ise, Mondros Mütarekesi’nin ağır hükümler içermedi-

¹ Örneğin 18 Mart 1918 tarihli *New York Times* gazetesi, Trabzon’u ele geçiren Türklerin Ermenilere inanılmaz işkenceler yaptığını ileri sürüyordu (*New York Times*, Mar 18, 1918). Maraş’ta Fransızların desteği ile hareket eden Ermenilerin Türk köylerine saldırısı ise *New York Times* gazetesinde “Maraş’ta Ermeniler Katlediliyor” şeklinde verilmişti (*New York Times*, Oct 26, 1919; Mar 9, 1920).

ğini² ve beklentilerini karşılamadığını ileri sürüyorlardı. Avrupa Millî Ermeni Delegasyonu Başkanı sıfatıyla barış görüşmelerine katılacak olan Bogos Nubar Paşa, mütarekenin özellikle 7. Maddesini³ yetersiz bulmaktaydı. O, 7. Madde ile ilgili olarak “bir karışıklık çıkmaması hâlinde İtilaf Devletlerinin ‘altı Ermeni vilayetini’ işgale hakları olmayacağını” ifade ediyor ve bir deklarasyonla Ermenilerin Türk hâkimiyetinde bırakılmayacaklarının açıklanmasını istiyordu. Bogos Nubar’ın Mondros Mütarekesi’nde itiraz ettiği diğer maddeler ise şunlardı (Başak 2008: 332):

“5. Madde⁴; Türklerin Ermeni vilayetlerini yönetme kapasitesini kabul ediyor ve Ermeniler üzerindeki hâkimiyetlerini devam ettirmelerini sağlayacak derecede Türklere kuvvet sağlıyor.

16. Madde⁵; Müttefiklerin ekonomik ve politik çıkarları ile ilgili olan başlıca bölgelerin kesin tahliyesi sağlanırken Kilikya’da sınırlı bir tahliye öngörüyor ve bölgede düzeni sağlayacak derecede Türk askeri bırakıyor. Bu madde ile Yemen derhâl tahliye ettiriliyor ancak bir komisyon karar verinceye kadar Türklerin ‘Rusya Ermenistan’ını işgallerine devam etmeleri sağlanıyor.

24. Madde⁶; ‘Ermenistan’a müdahaleyi sadece yeni katliamlar karşısında öngörüyor, önceden işlenmiş katliamlar bir geçerlilik sağlamıyor.”

Bogos Nubar, Türkiye mütarekesi ve Ermenistan ile ilgili basında çıkan haberlerin ‘Ermenistan’ın Osmanlı hâkimiyetine bırakıldığı şeklinde değerlendirildiğini de söylemekteydi.

Benzer tepkiler ve açıklamalar diğer Ermeni komite ve cemiyetleri tarafından da yapılmaktaydı. İtalya Ermeni Komitesi Başkanı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği telgrafta mütarekenin 16. ve 24. Maddelerini protesto ederken, Amerika Ermeni Millî Komitesi de Kanada ve Amerika Ermenileri adına İtilaf devletlerinin zaferlerini kutlamakla birlikte, 24. Maddenin Ermeni isteklerini tamamen karşılamadığını, Kilikya’nın ve altı vilayetin işgal edilmesi gerektiğini bildiriyordu (Başak 2008: 333).

Nubar Paşa’nın ve Ermeni komitelerinin mütareke ile ilgili açıklamaları ve beklentileri özellikle Londra’da ciddî yankı bulmuştu. Nitekim İngiliz Ermeni Komitesi Başkanı ve parlamento üyesi A. Williams, Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada, Ermenilerin 24. madde ile ilgili endişelerini dile getirmiş ve İngi-

² Mondros Mütarekesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Türkgeldi (1948:69), Bıyıklıoğlu (1967:572), *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (1999:42-46).

³ Mütarekenin 7. Maddesine göre, Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa ülkenin herhangi bir stratejik noktasını işgal edebileceklerdi.

⁴ Mütarekenin 5. Maddesine göre, sınırların emniyeti ve iç asayişin temini için lüzumlu askerden fazlası derhâl terhis edilecektir.

⁵ 16. Maddeye göre, Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak’ta bulunan garnizonlar en yakın İtilâf Devleti kumandanına teslim olacaktır. Kilikya’daki kuvvetlerden asayişi sağlaması için yeterli miktardan fazlası 5. Madde gereğince geri çekilecektir.

⁶ 24. Maddeye göre, İtilâf Devletleri, Vilayat-ı Sitte (altı vilayet) de karışıklık çıkarsa, bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal etme hakkına haizdirler.

liz Hükûmeti'nden, Kilikya'yı da içine alacak şekilde bir Ermenistan'ın garanti altına alınması hakkında güvence vermesini istemiştir.

Ermeni iddialarının gündemde tutulmasında bir hayli başarılı olan Avrupa Millî Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar⁷ meseleyi ajite etme çabası içerisine de girmiştir. Nitekim 30 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanlarına gönderdiği bir mektupta büyük savaşta Ermenilerin katkılarını ve beklentilerini şu şekilde dile getirmektedir:

“...Sizin de bildiğiniz gibi Ermeniler, savaşın başından beri bu savaşa katılmışlardır. Çünkü İtilaf devletlerinin yönetimlerine olan sarsılmaz bağlılıkları nedeniyle büyük özveride bulunarak ve sürekli baskılara uğrayarak, bütün cephelerde Bağlaşık devletlerin yanında yer almışlardır.

Fransız lejyonuna girmiş olan Ermeni gönüllüler, Fransız bayrağı altında zaferler kazanmışlar, General Allenby'nin başarısına katkıda bulunmuşlardır.⁸ Ermeniler aynı şekilde Kafkasya'da Rus İmparatorluğu ordusunda bulunan 150.000 Ermeni hariç olmak üzere 40.000 gönüllü, Antranik ve Nazarbekof kumandasında Ermeni illerinin kurtarılmasına katılmışlar ve Bolşevikliğin ilanından sonra barışın imzasına kadar Türk ordusuna savunmada bulunmuşlardır.

Hak, adalet ve ezilen ulusların kurtarılması ilkeleri için savaşan Müttefik Devletlerle ABD'nin zaferi, Anadolu'nun doğu illerini, Kilikya ile Maraş Sancağı'nı Türk boyunduruğundan kurtarmıştır. Ermeni milleti, kültür ve uygarlık yönünden sahip olduğu derece ve yeri bakımından İtilaf devletlerinin ve ABD'nin savaş amaçları arasında olan ilkelerinden birinin kendileri için de uygulanmasını istemekte haklıdır.” (Parmaksızoğlu 1981: 134-135; Uras 1987: 656-657).

Avrupa'daki Ermeni lobileri gazeteler, broşürler, kitaplar basmak, konferanslar ve mitingler düzenlemek⁹, dostluk ve yardım cemiyetleri kurmak suretiyle kamuoyunu etkilemeye çalışıyorlardı (Kırkpınar 2004: 68). Örneğin Paris Aydınlar Ermeni Birliği Başkanı A. Tchobanian, “Doğuda Yunan-Latin Medeniyeti'nin Öncüsü olarak Ermenistan” konulu konferansta yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

“...Ermenistan'ın uğradığı zulüm, daha güçlü bir halk tarafından esir edilip ezilen bir halka reva görülen bir zulüm değildir. Bu, barbarlık ile en güzel insanlık kültürü arasındaki mücadeleden bir sayfadır... Ermenistan asırlardan beri gücü ölçüsünde fakat

⁷ Bogos Nubar, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin bölünmesi için çalışmış olan profesyonel bir göçmendi. İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un anlattığına göre, Nubar, Osmanlı padişahlarından iyilik görenek epey bir varlık sağlamıştı. Daha sonra yurtsever rolüne bürünüp iş adamı olarak kendisini tüm kurnazlıklara teslim etmişti. Yine Lloyd George'un anlattığına göre, kendisi bağımsız bir Ermenistan'ın nasıl kurulacağına dair Nubar'dan ayrıntılı bilgi isteyince, Nubar bu konuda bağlaşıklara güvenilir istatistikler sağlayacağı yerde, bağlaşıklar Ermenilere silah verirse Ermenilerin devletlerini kurabilecekleri söylüyordu. Sonyel (2008: 44).

⁸ Ermeniler aynı tutumlarını mütareke döneminde de göstermişler, Güney Cephesi'nde Fransız, Kafkasyalarda İngiliz ve Batı Anadolu'da da Yunan ordusu içinde yer almışlardır (*New York Times*, Jul 16, 1920).

⁹ 8 Şubat 1919'da Londra'nın meşhur meydanlarından biri olan Trafalgar -Square'daki kalabalığın sebebi Barış Konferansı'ndaki Ermeni iddialarını desteklemektir, *The New York Times*, January 27, 1919; Başak (2008: 453).

bütün ruhu ve sarsılmaz iradesiyle bu mücadeleyi vermektedir.”

Başka bir konferansta da Paris Üniversitesi profesörlerinden Charles Brun, Ermenilerin Fransızlarla akraba olduğu iddiasını ortaya atmış ve sahip çıkılmasını istemiştir. Brun, konuşmasında, “Ermenistan yüzyıllar boyunca medeniyetin nöbetçisi olmuş ve yönünü her zaman Fransa’ya doğru çevirmiştir. Son Ermeni kralları Fransız hanedanı Lusignan’lara mensuptu. Ermeniler uzaklarda ızdırap çeken sadık kardeşlerimizdir ve bugün bu halk istilacıya karşı zayıf ve silahsızdır.” (Akyüz 1988: 130-131).

Batı kamuoyuna yönelik Ermeni propagandasında, Ermenilerin zeki, çalışan, yaratıcı ve devlet yönetiminde deneyimli oldukları ancak Türkler tarafından baskı ve zulme uğradıkları üzerinde duruluyordu.¹⁰ 16 Şubat 1919 tarihinde *The New York Times* gazetesinde yayınlanan bir yazıda “Ermenistan mandasını kabul edecek bir devletin fazla zorlanmayacağı çünkü Ermeni halkının kendi hükümetini kurma ve onu askerî, siyasî ve ekonomik yönden geliştirme yeteneğinde olduğu bilinmektedir” denilmekte ve en son Osmanlı İmparatorluğu’nda pek çok yüksek idarî görevler üstlendikleri de örnek gösterilmekteydi (*The New York Times*, February 16, 1919).

Türkiye’den ve Ermenistan’dan gelen Ermeni heyetleri de barış konferansı delegasyonuna ülkelerinde büyük sıkıntılar içersinde yaşadıklarını anlatıyor, yardımlarını talep ediyorlardı.¹¹

İstanbul Ermeni Patriği Zaven Efendi, Ermeni toplumunun isteklerini bildirmek üzere Şubat 1919’da Paris ve Londra’ya ziyarette bulunarak, İngiltere Kralı V. George, Fransız Cumhurbaşkanı P. Deschanel, Başbakan Millerand, Yunanistan Başbakanı Venizelos ve Canterbury Başpiskoposu ile birer görüşme yaptı (Pamukciyan 2003: 210).¹² Ermeni Patriği, Canterbury Başpiskoposu ile görüşürken, “Ermenilerin kendi özgürlükleri için dökmüş oldukları kanları yeterli sayılmalıdır” demiş ve ondan “Ermeni halkının ıstıraplarını İngiliz kamuoyunun bilgisine sunması ve onlara yapılan baskıya son verilmesi için yardım talep etmiştir (Sonyel 1995: 579). Hristiyanlık ve uygarlık için yapmış oldukları fedakârlıkların dayanılmaz bir noktaya ulaştığını söyleyen Patrik Zaven Efendi’nin İstanbul’a döndüğünde Patrikhane Genel Meclisi’ne sunduğu rapor, yaptığı görüşmelerden pek memnun kaldığını ortaya koymaktadır (Uras 1987: 678-690).

¹⁰ Ermeni propagandası o kadar etkili olmuştu ki, Fransa Cumhurbaşkanı Clemenceau Ermenilerin iddialarını anlatan bir kitaba şöyle bir önsöz yazmıştı: “Yirminci yüzyılın şafağında Paris’e beş gün uzaklıktaki bir yerde, barbarlık çağlarının derinliklerinde bile hayal edilemeyecek vahşetin uygulanıp bir diyar-ı dehşetle doldurması gerçek midir?” MacMillian (2004: 371).

¹¹ Bir Amerikalı uzman, “Gün geçmiyor ki kara sakallı, kara cübbeli, sızlanan Ermeniler Müttefik delegasyonuna yanaşmasın, ülkelerinde ne korkunç koşulların geçerli olduğunu anlatmasın” demektedir. MacMillian (2004:370).

¹² Zaven Efendi’nin faaliyetleri hakkında bkz. Yıldırım (2009).

2. Paris Barış Konferansı ve Ermeni Talepleri

Taşnaksutyun, Ramgavar, Hınçak, Viragazmiyan gibi çeşitli adlar altında hareket eden Ermeniler de Paris'te bir araya gelerek birlikte hareket etme ve Bogos Nubar'ı Ermeni Delegasyonu başkanı atamak kararı aldılar (FO. 371/3658/47314). Bununla birlikte Paris'te Ermeni görüşünü üç ayrı heyet savundu. Bu heyetler; Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığındaki "Avrupa Millî Ermeni Delegasyonu", Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Avedis Aharonyan'ın başkanlığındaki "Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu" ve Kilikya (Sis) Ermeni Katagigosu Paul Terziyan'ın başkanlığında oluşturulmuş "Din Adamları (Ruhanî) Delegasyonu" idi (İlter 1999: 60). Bu ana delegasyonlardan başka çeşitli ülkelerden gelen 40 delege daha vardı ki, bu delegeler Barış Konferansı sürecinde güçlü bir lobi oluşturmuşlardı (Kırkpınar 2004: 68).

Avrupa Millî Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar Paşa ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Avedis Aharonyan, 12 Şubat 1919'da Paris Konferansı'na katıldılar ve 26 Şubat'ta Ermenilerin taleplerini içeren bir muhtıra sundular. Nubar Paşa ve Aharonyan muhtıralarında; "savaşta önce nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiğini iddia ettikleri; Adana, Erzurum, Mamurat-ül-Aziz, Sivas, Adana, Diyarbakır, Van, Trabzon ve Bitlis illerini Erivan Cumhuriyeti'ne katmak amacıyla olduklarını ve buna ek olarak Ermeni Cumhuriyeti'nin yaşayabilmesi için Karadeniz'de bir limana ihtiyaç olduğunu" ileri sürüyorlardı (Sonyel 1995: 21).¹³ Avedis Aharonian ve Bogos Nubar, bu illerin Ermenistan'la birleşmesini sağlamak için de Mütteliklerin, ABD'nin ya da Milletler Cemiyeti'nin mandasını ve güdümünü talep etmekteydiler. Hatta bu konuda ayrıntılı bir şekilde durulmaktaydı. Buna göre; Ermenistan üzerindeki güdüm geçici olmalı, kendisine manda verilecek olan devletin seçilmesi konusunda o sırada Paris'te toplanmış olan ve tüm Ermeni ulusunu temsil eden Ermeni Kongresi'nin görüşü alınmalı, mandanın süresi en çok yirmi yıl olmalıdır. Ayrıca manda üstlenecek olan devlet Ermenilere verilecek olan topraklardaki Türkleri tahliye zorlamasını, Müslüman göçmenlerin Ermenistan'dan çıkarılmasını, halkın genel olarak silahtan arındırılmasını, uygulanan 'zorbalıklar ve yıkımlar yüzünden uğramış olduğu zararlara karşı Ermeni ulusuna tazminat verilmesini, zorla Müslüman edilmiş ve evlendirilmiş genç kız ve kadınların tekrar eski dinlerine dönmelerini sağlamalıdır (FO. 371/5209/E 1218;

¹³ Fransız *Le Temps* Gazetesi, Ermeni delegelerinin isteklerinin çok mübalağalı olduğunu, Van hariç Anadolu'da hiçbir yerde Ermenilerin çoğunluk teşkil etmediklerini, Van Vilayeti'ndeki Ermeni çoğunluğunun da pek zayıf kaldığını söylediikten ve bu konuda Ermeni kaynaklarını zikrettikten sonra Ermeni delegelere şu tavsiyelerde bulundu: "Ermeni nüfusunu yoğun bir kitle teşkil edeceği küçük bir vatan mı toplamaya çalışmalı, yoksa her tarafında azınlıkta bulunacağı bir imparatorluk kesip biçerek bu nüfusun dağılımını kesin hâle mi sokmalı? Küçük bir vatan ile geniş bir imparatorluk fikri arasında Ermeni delegeleri dün imparatorluk lehinde konuşular. Kendi vatandaşlarının menfaati yönünden başka bir yol seçmek düşünülebilir."Akyüz (1973: 22).

Parmaksızoğlu 1981: 137; MacMillian 2004: 370).

Ermeni muhtırasının “Diri ve Ölü Bütün Ermenilerin Sesleri Dinlenmelidir” başlıklı bölümde ise Türkiye’deki mevcut etnografik tablonun dikkate alınmaması istenmekte ve aşağıda belirtilen iki farklı nüfus istatistiklerinden oldukça uzak rakamlar sunulmakta ve şöyle denilmekteydi:

“Türkiye İmparatorluğunun etnografik sorunları, Avrupa memleketlerindeki metot altında incelenemez. Siyasî, millî birlikler kurmak gayesiyle Anadolu’da milletler prensiplerinin uygulanmasını istemek için çeşitli bölgelerin etnografik görünüşlerini esas tutmak tamamen mantıksız bir şey olur... Ermenistan Berlin Antlaşması’na kadar – yoğun baskı altında bulunmasına rağmen – toplu ve kesin çoğunluğu olan bir halk görünümündeydi. Ermenilere hayat ve mal güvenliği temin etmesi gereken Berlin Antlaşması’ndan sonra ise Ermenistan’ın etnografik görünüşü şiddet ve katliamlar ile kökünden değişmiştir. Ermeni Patrikhanesi’nin 1882 yılında 1.680.000’i altı ilde olmak üzere toplam 2.600.000 nüfusa sahip oldukları ve 1912’e geldiğinde ise bu rakamın 1.018.000’i altı ilde olmak üzere 2.100.000’e düştüğü görülür...Geçen otuz yıl içerisinde altı ilde 662.000 Ermeni nüfusu eksilmiştir. Bu savaş sırasında ise bir milyondan fazla Ermeni ölmüştür. Şu durumda (Avrupa) devletlerinin parlak bir surette Ermenilerin güvenliğini garanti ettikleri Berlin Antlaşması’ndan beri iki milyondan fazla Ermeni Türkler tarafından öldürülmüştür...”

Bogos Nubar Paşa, Paris Barış Konferansı’na sunduğu muhtırayı ve genel anlamda Ermeni taleplerini kamuoyuna da açıklayarak Avrupa hükümetlerini etki altına almaya çalıştı. Nubar Paşa, Londra’da yayınlanan *Asiatic Review* dergisine verdiği bir demeçte; savaştan önce nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Türk illerini mevcut Ermeni devleti ile birleştirmek ve bu devletin yaşayabilmesi için Karadeniz’e bir liman elde etmek istediklerini söyledi. Nubar, ayrıca Çukurova’daki Fransız yönetimini şimdilik kabul etmekle beraber daha sonra bu bölgenin Ermenilere devredilmesi gerektiğini, bu hususta gerek geçmişte gerekse şu anda Fransız komutası altında savaşmışlarını, dolayısıyla Müttefiklerden anlayış beklediklerini de sözlerine ekledi (Sonyel 2008: 46).

Gerek barış konferansına sunulan gerekse kamuoyuna açıklanan Ermeni iddialarının tarihî gelişmeler ve bu gelişmelerle ilgili bilgi veren yerli ve Ermeniler dâhil yabancı kaynaklarla pek uyuşmadığı görülmektedir. Özellikle nüfusla ilgili olarak gerek Osmanlı resmî istatistiklerinde gerekse güvenilir bazı yabancı kaynaklarda yer alan rakamlar Ermeni nüfus iddialarının temelsiz olduğunu ortaya koymaktadır. Dünya Savaşı’ndan hemen önceki Osmanlı resmî istatistiklerinde Erzurum, Adana, Bitlis, Mamuratülaziz, Van, Sivas, Diyarbakır ve Maraş’a bağlı toplam 16.769 köyün 14.326’sında Müslüman, 649’unda Ermeni, 244’ünde Rum, 1550’sinde karışık nüfus yaşamaktaydı (Uras 1987: 660-661).¹⁴

Erzurum Mebusu Dr. Karakin Pastırmacıyan, I. Dünya Savaşı’ndan hemen

¹⁴ Osmanlı’nın son dönemindeki nüfus istatistiklerinin eleştirel bir bakışla ele alan nitelikli bir çalışma için bkz. Karpas (2010).

önce Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün topraklarındaki Ermeni nüfusunun 2 milyon civarında olduğunu söylerken (Gürün 1983: 85), modern Ermeni yazarlarından Hovannisian 1,5 milyondan biraz fazla olduğunu belirtmektedir (Hovannisian 1967: 37). XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı kentlerinin ekonomik, sosyal ve demografik yapısı üzerine araştırmalarda bulunan Vital Cuinet'e göre ise, söz konusu vilayetlerde genel nüfus ve bu nüfus içerisinde Ermeni nüfusu şu şekilde gösterilmekteydi (Cuinet 1892; Gürün 1983: 85; Uras 1987: 140; Mc Carthy 1998: 45-89):

	Toplam Nüfus	Ermeni Nüfus
Bitlis	398.625	131.390
Diyarbakır	471.462	79.189
Erzurum	639.616	135.087
Mamûrat-ülaziz	574.734	69.718
Sivas	1.086.415	170.433
Van	424.998	79.998

Paris Barış Konferansı'na ABD delegasyonunun bir üyesi olarak katılan Profesör David Magie'nin hazırlamış olduğu istatistiklerde ise I. Dünya Savaşı'nın hemen başında doğu vilayetlerindeki Müslüman, Ermeni ve diğer azınlıkların nüfusları şöyleydi (Özdemir-Çiçek-Turan-Çalık-Halaçoğlu 2005: 31-33):

	Ermeniler	Öteli Azınlıklar	Müslümanlar
Bitlis	185.000	21.000	261.000
Diyarbakır	82.000	78.000	400.000
Erzurum	205.000	15.000	540.000
Mamûratülaziz	130.000	2.000	480.000
Van	190.000	130.000	259.000
Maraş	55.000	9.000	146.000
<hr/>			
Toplam	847.000	258.000	2.086.000

Karadeniz Bölgesi'ndeki Ermeni varlığı ise, doğu vilayetlerimizdeki azınlık durumundaki Ermeni nüfusundan çok daha azdı. Zira Trabzon'daki Ermeni nüfusunun miktarı çok düşük bir düzeydeydi. Bu konuda yerli ve yabancı kaynakların verdikleri rakamlar birbirlerini doğrulamaktadır. Resmî Türk istatistiklerine göre I. Dünya Savaşı öncesinde Trabzon Vilayeti'nde 1.187.078 Müslüman'a karşılık 68.813 Ermeni yaşıyor ve bu rakamlar genel nüfusun % 78 ve % 4.5'ünü oluşturuyordu (Uras 1987: 671; Özel 1990: 157). *Tasvir-i Efkâr* gazete-

sindeki bir makalede Trabzon'da 921.128 Müslüman, 37.549 Ermeni, Kamus'ul-Alam'da 869.727 Müslüman, 52.349 Ermeni yaşadığı belirtilmekteydi. Fransa Hükümeti'nin Ermeni sorununa dair 1897 yılında yayınladığı *Sarı Kitap*'taki istatistiklere göre ise Trabzon Vilayeti'nde 806.700 Müslüman, 47.200 Ermeni yaşıyordu. Yine Fransa *Le Temps* gazetesine göre Trabzon Vilayeti'nin orta kısımlarında 20.000 diğer kısımlarda 5.000 Ermeni yaşamaktaydı (Özel 1990: 157-158). *Trabzon Vilayet Salnamesi*'ndeki tespite göre, Trabzon merkez, Canik, Rize ve Gümüşhane sancaklarından oluşan Trabzon Vilayeti'nde 972.981 Müslüman, 50.233 Ermeni mevcuttu. Canik hariç tutulursa Trabzon Vilayeti'nde 745.497 Müslüman'a karşılık 30.231 Ermeni bulunuyordu (1901: 439).

Ermeniler, Trabzon'daki durumlarının farkında olduklarından mütarekeden hemen sonra bir taraftan dışarıdan göçmen getirerek nüfuslarını artırmaya çalışırken, diğer taraftan da, yine kendileri gibi azınlıkta olan Pontusçu Rumlarla siyasi arenada kıyasıya bir rekabete giriştiler. Ancak Ermeniler İngilizlerin desteğiyle Pontusçu Rumların muhalefetine rağmen Trabzon üzerindeki emellerini Yunanistan'a kabul ettirdiler. Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda Epir Bölgesi, Batı Anadolu ve İstanbul hakkındaki isteklerine destek bulabilmenin tek yolunun İngiltere'yi yanına almak olduğunu bildiğinden, Trabzon konusunda Ermeniler lehinde feragat etmiş (Akşin 1992: 241; Sofuoğlu 1994: 216), kendisini ziyaret eden İstanbul Rum Patrik Vekili Dorotheos başkanlığındaki heyete, Ermenilerle Rumlar arasındaki rekabetten Türklerin yararlanacağını, böyle bir mücadeleden daima kaçmak gerektiğini belirtmiştir (Kutay 1956: 27).

Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos ise, 2 Mayıs 1919'da Paris Konferansı'na sunduğu muhtıradan, bölgede Pontus Rum Devleti'nin kurulmasının zarurî olduğunu, kurulacak Pontus Devleti'nin müstakil Ermenistan Hükümeti'yle çok iyi geçineceğini bildirmiştir (Sonyel 1995: 40). Bu arada Paris'te bulunan Rum ve Ermeni gruplar, İsviçre Konfederasyonu modeline bağlı bir Pontus-Ermeni birlikteliği için uzlaşmaya varmışlardı (Yerasimos 1995: 384).

Ancak Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos, Trabzon'un Ermenilere verilmek istenmesinden endişelenmiş olacak ki, İstanbul Hükümeti ile görüşmelere başlamış ve bir uzlaşma yolu aramaya çalışmıştır. Yine Türk basınına verdiği demeçlerde Türklerle Rumların Ermenilere karşı birlikte hareket etmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Goloğlu 1973: 247).

Bu arada Washington'daki Ermeni yanlısı ve ABD'nin Almanya eski Büyükelçisi James W. Gerard'la Ermenistan'ın Bağımsızlığı Örgütü'nün Amerikan Komitesi üyeleri Başkan Wilson'a gönderdikleri mektupta, Amerika kamuoyunun Ararat'la Kilikya'yı birleştirerek bir Ermeni devleti kurulmasını desteklediğini, bu devletin Anadolu Türklerinin Pan-Turanist tutkularına etkin bir barikat

oluşturacağını bildirmiş, ABD yönetimini Ermenistan'a yardımda bulunmaya çağırmişti (Sonyel 2008: 575).

Gazeteler de Ermeniler lehine haberler yayınlarak kamuoyunu etkilemeye çalışıyorlardı. Örneğin, İngiltere'de *Sheffield Independent* gazetesi, 16 Ocak 1920 tarihli haberinde, Anadolu dışındaki Ermenilerin yeniden yurtlarına dönmeleri gerektiğine değinerek bu durumun barış antlaşmasıyla gerçekleşebileceğini vurguluyordu. Aynı haberde Ermenilerin güvenliklerinin sağlanması da isteniyordu (*Manchester Guardian*, January 22, 1920).

Manchester Guardian gazetesi ise "Ermenilerin Geleceği ve Bir Hürriyet Plânı" başlıklı yazısında, "Anadolu'nun geleceği tartışılırken Yunan ve İtalyan ilhakının yanında, Doğu Anadolu'da Karadeniz'den Akdeniz'e kadar sınırları uzayan Ermenistan'ı göz ardı etmek mümkün değildir" diyordu.¹⁵

3. İtilaf Devletleri'nin Ermeni Talep ve İddialarına Yaklaşımı

Ermenilerin en güvendiği devletlerden İngiltere, mütarekeden sonra Türkiye'ye yönelik operasyonlarda Ermenileri etkili bir unsur olarak kullanmak, onların gelecekleri ile ilgili çeşitli projeler ortaya atmakla beraber kurulacak "Büyük Ermenistan" için Türk topraklarından verilecek yerlerin Ermeni nüfusuna oranla çok geniş tutulması ve müttefiklerinin talepleri ile çakışması nedeniyle bir miktar daraltılması görüşünde idi.¹⁶ Paris Barış Konferansı'ndaki İngiliz Delegasyonu üyesi Lord Derby, Ermeni istekleri ile ilgili Lord Curzon'a gönderdiği bir yazıda, Bogos Nubar ve Ahorian'ın iddialarının zayıf olduğunu, Ermenilerin Van dışında hiçbir yerde çoğunluk oluşturmadıklarını, Kilikya'nın tümünde toplam 407 bin Ermeniye karşılık sadece Adana Vilayeti'nin 420 bin nüfusa sahip olduğunu belirtmekteydi. Lord Curzon da konuyla ilgili olarak, "...Asıl sorun Ermenistan'ın sınırlarını belirlemede değil, oluşturulması düşünülen Ermenistan içinde Ermenileri bulmaktır" gibi önemli bir tespitte bulunmakta ve oldukça karışık olarak nitelediği sorunun açmazlarını şu şekilde ifade etmekteydi: "Kilikya, Ermenistan'ın bir parçası olarak Ermeniler, Suriye'nin bir parçası olarak Suriyeliler ve Akdeniz'deki tarihî miraslarının bir parçası olarak Fransızlar tarafından isteniyor. Ayrıca General Allenby'nin askerî sebeplerden dolayı bölgeyi Sykes-Picot hükümlerine göre Fransız yönetimine devretmeyi imkânsız bulması sebebiyle bizle Fransızlar arasında Kilikya'nın kuzeydoğu bölümünde Maraş doğrultusunda bir takım çekişmeler söz konusu." (FO. 608/83/8514; Ba-

¹⁵ Aynı gazete sürekli olarak, "Türkler Ermenileri katlediyor" veya "Ermeni katliamı başlayabilir" şeklinde haberler yapmakta ve Müttefik devletlerin müdahalesini önermekteydi (*Manchester Guardian*, February 21, 1920; March 3, 1920).

¹⁶ İngiliz Hükümeti, Van vilayeti (Hakkâri hariç), Bitlis vilayeti (Siirt hariç), Diyarbakır vilayeti (Palu hariç), Erzurum vilayeti (Erzincan hariç) ile denizden mahreç olarak Trabzon Vilayeti'nin Rize Sancağı'nın Ermenilere verilmesini, arta kalan topraklarda ise Kürdistan devletinin kurulmasını istiyordu. Koçaş (1990: 264).

şak 2008: 454).

Fransa ise Ermenilere taraftar olmakla beraber, toprak isteklerini aşırı bulmakta ve Ermenistan'ın denize ulaşımının Batum yoluyla sağlanmasını istemekteydi. Çünkü Ermeniler Trabzon'da azınlıkta olduklarından herhangi bir hukukları söz konusu değildi. Fransa'ya göre Ermenistan'ın yaşatılabilmesi için en az 300-500 bin kişilik bir müttefik gücüne ihtiyaç vardı ki, şu anda bunu hiç kimse temin edemezdi (*Documents on British Foreign Policy* 1958: 81-85; Özel 1990: 158). İtalya da bir Ermeni devletinin kurulmasını kabul etmiş, ancak bu konuda Türklerin rencide edilmemesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Hatta Türkiye parçalanacak olursa Türklere ne kalacak diye sormuş, Erzurum'un Ermenilere verilmesini onaylamamıştır (*Documents on British Foreign Policy* 1958: 81-85).

İngiltere ve Fransa'nın düşüncelerine karşılık Trabzon'u içerisine alacak büyük Ermenistan projesine en sıcak bakan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'du. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki, Amerika'nın Türkiye'deki Yüksek Komiserleri'nin ve özel yetkilendirilmiş heyetlerinin "Ermenistan kurulması olanakları" ile ilgili raporları Wilson'u zor durumda bırakmaktaydı. Çünkü bu raporlar Ermeni nüfusunun hemen her yerde azınlıkta olduğunu, böyle bir devletin kurulması ve yaşayabilmesi için uluslar arası güvenceye ihtiyaç duyulacağını belirtmekteydi.¹⁷ Benzer raporlar Kasım 1918'de ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri Louis Heck tarafından da dile getirilmişti (Sonyel 1995: 24).

Müttefikler, Ermenilerin azınlıkta olduklarını kabul etmelerine rağmen Türk topraklarını paylaşmada ve Trabzon'u içine alacak bir Ermenistan kurmada ittifak hâlindeydiler. Özellikle İngiliz Hükûmeti, Ermeni soyunun o sırada dünyanın her bir yanına yayılmış olan halkına bir yurt sağlaması, Türklerin Kafkasya rejimlerini aşarak doğu ülkeleri için büyük tehlike oluşturmasına engel olması ve ileride ihtiras veya herhangi bir başka amaçla o bölgelere yayılma eylemi gösterecek yabancı bir güç saldırganlığına set oluşturması açısından belirtilen coğrafyada bir Ermenistan devletinin kurulmasını gerekli görmekteydi (Sonyel 2008: 43). Ancak bölgeye sürekli asker ve yardım göndermek, üstelik bunu kaynakların çok kısıtlı olduğu bir zamanda yapmak ağır bir fatura getireceğinden Müttefiklerin hiçbiri sorumluluğu üzerine almaya cesaret edemiyordu.¹⁸ Yine de

¹⁷ 1919 yılı Temmuzunda Bitlis, Van ve Erzurum vilayetlerinde incelemelerde bulunarak Paris Barış Konferansı'na raporlarını sunan Yüzbaşı Niles ve Sutherland adlarındaki iki subay, adı geçen vilayetlerdeki Ermeni nüfusunun Müslüman nüfusa göre çok az olduğunu, bunun temel nedeninin ise Rus işgali sırasında Müslümanları katleden Ermenilerin Ruslarla birlikte bölgeyi terk etmelerinden kaynaklanabileceğini ifade etmekteydi. (NARA: 184.021/175).

¹⁸ Bu konuda Lloyd George şunları söylemektedir: "...Ermenistan dağlarındaki bu Hristiyan topluluğun korunması konusunda genel bir kabul vardı. Şu ana kadar bu görevi Rusya yerine getirmişti ama Bolşevik ihtilali ile birlikte bu imkân ortadan kalktı. Yeni dönemde ne Fransa, ne İngiltere ne de İtalya bu görevi yüklenecek durumda değildi. Onlar Mezopotamya, Filistin, Suriye, Afrika ve Güney Denizi'nde kabul ettikleri mandaların altında ezilmekte idiler." Gürün (1983: 250).

Ermeni komitelerinin ve lobilerinin yoğun girişimleri (*New York Times*, Aug 19, 1919) ve daha önce verilen sözlerden hareketle, “Türkiye ile Müttefik Hükûmetler Arasında Yapılan Barış Taslağı”nın IV. Bölümü’nde Ermenilerle ilgili hususlar aşağıdaki şekilde ortaya koyulmuştu (Başak 2008: 459-461):

“1. Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi ile bölgeye yönelik öngörülen reformlar Ermenilerin sâkin oldukları vilayetlerde yeterli güven ortamı sağlamada başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu vilayetler Milletler Cemiyeti’nin garantisi altında bağımsız bir devlet olarak tesis edilecektir.

2. İdaresini geliştirme yönünde Ermenistan’a rehberlik edip yardım edecek bir mandater devlet belirlenecektir. Bu mandater devlet, Milletler Cemiyeti adına hareket edeceği gibi yine Milletler Cemiyeti’ne karşı sorumluluk taşıyacaktır.

3. İdare, yerel unsurların ülkeyi yönetebilmelerini sağlayacak şekilde belirlenecek ve halkın kendi kendini yönetme gücünü geliştirecek bir içeriğe sahip olacaktır.

4. Ermenistan hükûmeti, iç huzuru ve asayişini sağlayabilmek amacıyla yerel bir jandarma teşkilatı organize edebileceklerdir. Ermenistan’a konuşlandırılacak olan mandater devlet güçleri asayişini sağlayıp, sınırı dış saldırılara karşı koruyacak kadar olacaktır. Bundan fazlasına izin verilemez.

5. Hiçbir Ermenistan toprağı, yabancı bir gücün kontrolüne girmesine imkân verecek şekilde devredilemez veya kiralanamaz.

6. Antlaşmanın imzalandığı tarihte Ermenistan sınırı içerisindeki Osmanlı unsurları doğrudan Ermeni vatandaşı olacaklar ve Türk kimliklerini yitireceklerdir. Bununla beraber yine antlaşmanın imzalanmasını takip eden 12 ay içerisinde bölgede kalan Osmanlı unsurları milliyeti içinde kalmayı arzu ettiklerine dair müracaatta bulunurlar ise adı geçen durum ortadan kalkacak, ancak bu kişiler Ermenistan dışına çıkacaklardır. Yine antlaşmanın imzalandığı tarihte aslen Ermenistan’da ikamet ettiklerine rağmen geçici olarak bölge haricinde bulunan Osmanlı unsurları da 12 ay içerisinde Ermenistan’a dönmeleri ve bölgede kalıcı ikametini tercih etmeleri durumunda Ermeni vatandaşı olacaklardır.

7. Ermenistan’daki Osmanlı İmparatorluğu’na ait bütün mal varlıkları Ermenistan hükûmetine devredilecektir.

8. Ermenistan’dan çıkmak isteyen Osmanlı unsurlarına taşınabilecek mallarını serbestçe götürmelerine yönelik bütün kolaylıklar sağlanacak ve hiçbir gümrük veya vergi uygulaması söz konusu olmayacaktır. Bunlar taşınmaz mallarını da satma hakkına sahip olacaklar ve bu konuda gösterilecek bütün kolaylıklardan yararlanacaklardır.

9. Mandater devlet, Ermenistan’daki vakıf mallarını Müslüman toplumun temsilcilerine teslim edecek şekilde kontrol ve yönetimi sağlayacaklardır.

10. Bölgede misyonerlerin serbestçe faaliyet göstermelerine izin verilecek, okul ve diğer kurumları oluşturmaları yönünde engellenmeyeceklerdir. Ancak; 1 Ağustos 1914’ten beri bölgedeki mandater devlet ile savaş hâlinde bulunan herhangi bir devletin misyonerleri bölgeden çıkarılacaklardır. Onlar ancak Ermenistan hükûmetine müracaatla izin almaları durumunda bölgede faaliyetlerine devam edebileceklerdir.

11. Mandater devlet, Milletler Cemiyeti’nin mandaterlik komisyonuna Ermenistan’daki gelişim süreci ve şartlar hakkında yıllık rapor sunacaktır. Bu raporun içeriği

ekonomik, politik ve askerî gelişim süreçlerinin açıklayacak mahiyette düzenlenecektir.”

“Ermenistan” konusu Paris Konferansı’ndan sonra Londra Konferansı’nda (12 Şubat 10 - Nisan 1920) ele alındı. Burada da bir sonuca ulaşılamayınca Londra Konferansı’nın bir devamı olan San Remo Konferansı’nda (18-26 Nisan 1920) görüşüldü (Baytok 1970: 78; Özel 1990: 158).

4. San Remo Görüşmeleri ve Ermeni Meselesi

San Remo görüşmelerinde Bogos Nubar Paşa, İngiltere Başbakanı Lloyd George’un, “Ermeniler şu anda Erzurum’u ele geçirecek ve burada tutunabilecek mi?” şeklindeki bir soruya karşılık verdiği cevapta, Ermenilerin Erzurum’a yerleşerek bölgedeki durumlarını güçlendirebilecekleri hakkında herhangi bir şüphelerinin olmadığını söyledi. Nubar, Ermenistan’da dünya savaşı boyunca çarpışarak deneyim kazanan 15.000 kişilik bir ordu bulunduğunu, mühimmat ve teçhizat sağlanması hâlinde bu mevcudu 40.000 kişiye çıkarabileceklerini, Amerika’dan 5 ila 10 bin civarında bir gönüllünün kendilerine katılacağını da sözlerine ekledi (*Documents on British Foreign Policy* 1958: 117-118).

Erzurum üzerinde özellikle duran Bogos Nubar, onsu bir Ermenistan’ın düşünülmeeyeceğini ifade etti (*Documents on British Foreign Policy* 1958: 118). Bogos Nubar’ın, İtalyan Başbakanı’nın, ellerindeki sınırlı birliklerinin bu vilayet ve çevresindeki Ermenileri nasıl koruyacağına dair sorusuna verdiği cevap ise Ermeni propagandasının boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. Zira Bogos Nubar, daha önce başta Erzurum olmak üzere Türkiye’nin doğu vilayetlerinde yüz binlerce Ermeni’nin katledildiğini, bir kısmının da sürgün edildiğini söylerken şimdi Erzurum’un kendilerine verilmesi durumunda göç edenlerin geri dönebileceğini, dolayısıyla güvenlik bakımından bir problem olmayacağını iddia etmekteydi (*Documents on British Foreign Policy* 1958: 108; Başak 2008: 493).

Diğer Ermeni delegasyonu başkanı M. Aharonian da aynı şekilde kendilerine teçhizat desteği verildiği takdirde Ermeni güçlerinin Erzurum’u alacak güçte olduklarını söyleyerek müttefikleri ikna etmeye çalıştı (*Documents on British Foreign Policy* 1958: 120-121).

İtilaf Devletleri konferansta “Türklerin diğer uluslar üzerindeki egemenliklerine artık kesin olarak son vermek gerekir. Son yirmi yıl içinde Ermeniler sistimli bir şekilde yok edilmişlerdir. Savaş sırasında Osmanlı Hükümeti’nin cezalandırma, sürgün ve kötü muamelelerden ibaret olan politikaları geçmişte görülen hareketlerini kat kat aşmıştır. 1914 yılından beri Osmanlı Hükümeti uydurma bir ihtilale dayanan akıl almaz bahanelerle erkek, kadın, çocuk 800 bin Ermeni’yi yok etmiş ve 200 bin Rum ve Ermeni’yi yurtlarından sürmüştür” (Metin 1992: 160) şeklinde bir inanışa sahip olmakla beraber, Ermeni delegasyonunun

barış konferansı oturumlarında sorulan sorulara verdiği tedirgin cevaplar, eldeki mevcut nüfus istatistikleri ve askeri uzmanların raporları Ermenistan sınırları üzerine verilecek karar konusunda müttefikleri sıkıntıya sokmaktaydı. Hatta İngiltere Başbakanı Lloyd George, Ermeni temsilcilerinin Erzurumsuz bir Ermenistan olamayacağı yönündeki görüşlerine artık katılmadığını belirtmekte (*Documents on British Foreign Policy* 1958: 140; Başak 2008: 499) ve şunları söylemekteydi:

“Ermenistan meselesi güçlük arz etmektedir. Çünkü nüfusu Ermeni olmayan geniş bir toprak parçasını tarihi nedenlerle Ermenistan’a vermek istemekteyiz. Ancak böyle bir zorlamayı kim garanti edecek? İtalya ve Fransa da bizim gibi bundan kaçınıyor. Askerî gözlemcilerimiz bunun çok masraflı ve teşkilat isteyen bir iş olduğunu söylüyorlar. Sadece masraflı değil aynı zamanda askere de ihtiyaç gösteren bir iş. Boğazları, Mezopotamya’yı, Filistin’i koruyalım. Fakat bir de Ermenistan’ı üzerimize alırsak Avrupa’daki taahhütlerimizi yerine getiremeyiz. Antlaşmayla ülkenin hudutlarını çizip Ermenilere savunması size aittir demekle iş bitmez. Zira Ermenistan’ın ordusu tecrübesiz ve disiplinsiz. Sonunda bir kere daha ABD’ye Ermenistan’ın mandasını kabul etmesini teklif edeceğiz. Cevabı yine olumsuz olursa, sorumluluğu ABD Hükûmeti’ne bırakıp bu işten elimizi çekmek zorunda kalacağız.” (Baytok 2007: 94).

Sonuçta San Remo’da oldukça ağır şartlar taşıyan Türkiye barışı ile ilgili taslakta bağımsız bir Ermenistan kurulmasına karar verilmiş, ancak kurulacak bu devletin sınırları ABD Başkanı Wilson’un kararına bırakılmıştır.¹⁹

Daha sonra ABD Başkanı Wilson’un da katılmasıyla bir araya gelen dörtlü konsey Türkiye hakkında bazı kararlar aldı ki, bunlar arasında Ermenistan için belirlenen sınırlar ve mandaterlik konusu da vardı (*New York Times*, 23 May, 1920). Buna göre Ermenistan’ın sınırları, Giresun’un doğusundan ve Erzincan’ın batısından geçerek Van Gölü’nü içine alan bir bölge olarak kararlaştırılmakta, böylece Ermenilerin beklediğinden de fazla bir alanı kapsamaktaydı (Belen 1973: 177).

İngiltere, belirtilen alanda bir Ermenistan kurulmasını desteklemekte ve bir an önce ABD mandasının uygulamaya geçmesini istemekteydi (*Chicago Daily*

¹⁹ Ermenistan sınırları ile ilgili tartışmalarda Doğu Karadeniz’in ön plana çıkması ve ABD Başkanı Wilson’un Ermenistan’a bir deniz çıkışı sağlanmasına sıcak bakması Rumlar tarafından endişe ile izlenmekteydi. Bölgenin asıl unsuru olan Türkleri dikkate almayan Rumlar, 11 Mayıs 1919’da *The New York Times* Editörü’ne gönderdikleri bir mektupta, Ermenilerin yaşadıkları acıları kabul etmekle beraber adaletin yalnızca onlar için değil, Rumlar için de işlenmesini istemekteydiler (*The New York Times*, May 11, 1919). Türkiye barışı ile ilgili taslağın görüşmeleri sürecinde gönderdikleri başka bir mektupta ise daha açık bir uyarıda bulunulmakta ve şöyle denilmekteydi: “Başkan Wilson Barış Konferansı’ndaki bir notla Trabzon’un Ermenistan’a verilmesi isteğini belirtmişti. Bütün Pontus, pratik olarak Ermeni nüfus yoğunluğuna sahip değildir ve küçük bir Türk nüfusu mevcuttur. Nüfusun büyük bir çoğunluğu Rumlardan oluşmaktadır. Ermenistan bölge üzerinde ciddi bir iddiaya sahip olamaz ve Ermeniler bu bölgeyi Rum olarak kabul etmişlerdir. Hatta sormaya bile gerek duymadılar. Ayrıca Batum-Rize arasında yer alan Hopa ve Atina limanlarının Ermenistan’a verilmesi hakkında çeşitli söylentiler duyulmaktadır. Bu söylentiler karşısında bütün dünyadaki Pontus Rumları tepki göstermekte ve protestolarda bulunmaktadırlar.

Tribune, Apr 26, 1920).²⁰ İngiltere, bu politikasıyla Ermeni meselesinden kurtulmaya, Anadolu'daki Türk millî hareketini sıkıştırıp aynı zamanda onun Sovyet Rusya ile ilişkilerini koparmaya ve Türk kuvvetlerini batıda Yunanlılara karşı zayıf düşürmeye çalışmaktaydı. Esasında İngiltere bunu sağlayabilmek için mütarekeden itibaren faaliyetlere başlamıştı. Kafkasya'ya asker çıkararak İngilizler 13 Ocak 1919'da Kars İslam Şurası'nı feshederek İngiltere adına Ermeni Narkanof'u Kars Valisi tayin etmiş, 12 Nisan'da da Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmeti'ni ortadan kaldırmış ve idareyi Ermeni Osebyan ile Gargonof'a teslim etmişti (Doğanay 2001: 49).

İngilizler, aynı zamanda Karadeniz'deki Ermeni nüfusunu artırmak ve Ermenistan'a silah yardımı yapmak için donanmasıyla Karadeniz limanlarına Ermeni göçmeni getirmeye çalışıyordu (Sonyel 1995: 172). İstanbul Hükûmeti, ilgili vilayet ve mutasarrıflara gönderdiği yazılarda belirli yerlere kitle teşkil edecek şekilde Ermeni göçmenlerinin getirildiğini bildirmekte ve bunlara kesinlikle müsaade olunmamasını istemekteydi (BOA, DH-ŞFR: 105/141).

Ayrıca bölgeye gönderilen İngiliz kontrol subaylarınca – ki bunların en önemlisi Erzurum'da görevlendirilen Rawlinson'du – Türk ordusunun el konulan silahlarından başka Rus ordusundan kalan silahlar da Ermenilere dağıtılıyordu (Doğanay 2001: 57).

5. Ermeni Yurdu Meselesinin ABD Senatosunda Görüşülmesi ve Başkan Wilson'un Yaklaşımı

Ermeni komiteleri ve İngilizler, Türkiye'de ve Avrupa'da yürüttükleri faaliyetlerden bir sonuç alamayınca bütün ümitlerini Amerika Senatosu'nun Ermeni mandasını kabul etmesine bağladılar (*New York Times*, May 26, 1920). Fakat Amerikan Senatosu, Suriye ve Anadolu'da inceleme gezileri yapan King-Crane²¹ ile General Harbord'un raporları²² ve ABD'nin Türkiye'deki Yüksek

Başkan Wilson'un önerisi ciddi tehlikelerle dolu, umarım Amerikalılar biz Rumlara bu tehlikeleri önlemede yardımcı olurlar." (FO.608/82; *New York Times*, April 7, 1920).

²⁰ İngiliz Hükûmeti içinde en Amerikan yandaşı üye olan eski Dışişleri Bakanı Bolfour, Başbakan Lloyd George'a yazdığı bir mektupta; "mandanın ABD tarafından kabul edilmesi için ısrar edilmesini, eğer kabul etmezlerse, onlara biz 30 Eylül'de ayrılıyorz, eğer bizim yerimizi siz almazsanız, Ermeniler katledilecektir diyelim" demekteydi. Yerasimos (1995: 325-326).

²¹ King-Crane Heyeti, raporunda kurulacak bir Ermenistan için Türkiye'den bir kısım arazi verilmesinin yerinde olacağını, ama bu arazinin geniş tutulmaması gerektiğini, Karadeniz'den Akdeniz'e uzanacak bir Ermenistan teklifinin kabulünün imkânsız olacağını belirtiyordu. Gürün (1983: 251), Ayışığı (2004: 88).

²² General Harbord raporunda özetle şöyle denilmekteydi: "... Misyunun Fransa'dan ayrılışından aylarca önce Türk ordusunun eski Türk-Rus hududu boyunca organize saldırıları konusunda endişe verici raporlar alınmıştı. Bu nedenle misyon Türkiye'deki incelemelerini bu raporlar doğrultusunda yapmıştı. Fakat Türkiye hududunu Karadeniz'den İran'a kadar kat etmemize rağmen bu raporları haklı çıkaracak bir durum görmedik. Türk ordusu hudut boyuna yığılmış değildir. Kuruluşu iskelet hâlinindedir ve ülke gerek asker, gerek sivil insan eksikliği göstermektedir. Misyonumuzun kanaatine göre Ermenistan mandaterliği hem askerî hem de ekonomik yönden yüksek bir maliyet gerektirmektedir. Zira bu mandaterlik ABD'ye yalnızca ilk beş yıl için 200.000 kadar askerî güce ve 756.014.000 Dolara mal olacaktır. Ayrıca ABD'nin

Komiseri Amiral Bristol'un uyarıları doğrultusunda²³ - Başkan Wilson'un gerek Dış İlişkiler Komitesi'nde gerekse Kongre nezdinde büyük çaba harcamasına ve Ermeniler lehine duygusal bir konuşma yapmasına rağmen (*New York Times*, May 25, 1920; *Christian Science Monitor*, May 25, 1920; *New York Times*, May 26, 1920; *The Los Angeles Times*, May 25, 1920) - manda önerisini reddetti (Akgün 1985: 345; Ayışığı 2004: 89-103).

Ancak senatonun kararı sorunun sonu olmadı. Sevr Antlaşması çerçevesinde yeniden bir araya gelen Müttefikler, önce Ermenistan'ı Milletler Cemiyeti himayesine vermeye çalıştılar, ancak buradan da istenen bir sonuç çıkmayınca²⁴ konuyu ABD Hükûmeti'nin yetkisine bırakmaya ve Türkiye - Ermenistan sınırının ABD Başkanı Wilson tarafından belirlenmesi kararına vardılar (*Christian Science Monitor*, Aug 20, 1920; Doğanay 2001: 57). Wilson'un 1920 Kasım'ının sonunda belirleyeceği sınır, Giresun'un doğusundan ve Erzincan'ın batısından geçerek Van Gölü'nü içine alan bir bölgeyi kapsamaktaydı (*Boston Daily Globe*, Nov 19, 1920; Paul C. Helmreich 1996: 225). Böylece Ermenilere beklediğinden de fazla bir toprak veriliyordu (Belen 1973: 177).

6. Sevr Antlaşması'nda Ermeni Meselesi

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması İstanbul Hükûmeti tarafından kabul edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun adeta tasfiye eden bu antlaşmaya göre, Karadeniz sahilinin önemli kentlerinden biri olan Trabzon şehri bile, nüfusunun yalnızca %4,5'ini teşkil eden Ermenilere verilmişti (Kocaş 1990: 299). Anlaşmanın Ermenilerle ilgili maddeleri ise şunlardı (Erim 1953: 559-560; Bilsel 1998: 314-315; Budak 2002: 103-104).

Madde 88. Türkiye, Ermenistan'ı müttefik devletler gibi hür ve bağımsız bir devlet olarak tanıdığını açıklar.

Madde 89. Osmanlı Devleti ile Ermenistan ve diğer anlaşma yapan devletler Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın tespiti ABD Cumhurbaşkanı'nın hakemliğine havale ve bunun vereceği kararı ve Ermenistan'ın denize çıkış yerine ve adı geçen sınıra komşu Osmanlı arazisi üzerinde askerî

bölgede başarılı olabilmesi için yalnızca Ermenistan'ın değil aynı zamanda Anadolu, Rumeli ve İstanbul'un mandaterliğini de üzerine almalıdır. Öncelikli olarak kendi halkını ve yakın çevresini düşünmesi gereken bir ABD, en az bir nesil için böyle bir maceraya hazırlıklı olmalıdır...(*The New York Times*, Nov 2, 1919; *The New York Times*, Apr 4, 1920).

²³ Bristol, ABD'deki Ermeni Dernekleri Temsilcisi Topakian'la yaptığı görüşmede ona, Amerika'da ve Avrupa'da yayınlanan Ermenilerle ilgili haberlerin gerçek dışı olduğunu, Türkiye'de Ermenilere yönelik herhangi bir baskı uygulanmadığını, bu konuda ABD resmî istihbarat belgelerinin dikkate alınmasını söyledi. Bristol ayrıca Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasının çok fazla askerî kuvvet ve ekonomik kaynak gerektireceğini, bunu ise hiçbir Avrupa devletinin karşılayamayacağını da sözlerine ekledi. Kuran (2001:191), Sonyel (2008: 965).

²⁴ Milletler Cemiyeti Konseyi yaptığı açıklamada, cemiyetin Ermenistan mandasının getireceği masrafları karşılayacak bir kaynağı olmadığını böyle bir görevin ancak cemiyet adına büyük bir devletin kabul etmesi veya askerî ve ekonomik ihtiyaçların Müttefik devletler tarafından karşılanması hâlinde kabul edebileceğini bildirdi. Baytok (2007: 124).

tertibatin ilgasına (demilitarizasyon) dair olmak üzere tespit edeceği bütün hükümlerini kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

Madde 90. 89. madde gereğince tespit edilecek sınır adı geçen vilayetlerin kısmen veya tamamen Ermenistan'a bırakılmasına gerek bulunduğu takdirde Osmanlı Devleti adı geçen karar tarihinden itibaren terk edilen arazi üzerindeki bütün hukuk ve tasarruflarından feragat ettiğini şimdiden açıklar. Bu antlaşmanın Türkiye'den ayrılan araziye uygulanacak hükümleri o andan itibaren adı geçen araziye de uygulanacaktır.

Bu antlaşmada çözülmemiş ve düzenlenmemiş bulunan ve adı geçen arazinin devredilmesinden doğabilecek olan bütün meseleler daha sonra diğer sözleşmeler ile çözümlenecek ve düzenlenecektir.

Madde 91. 89. maddede belirtilen arazinin bir kısmı Ermenistan'a geçtiği takdirde, Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasında adı geçen maddede yer alan karara dayanarak tespit edilecek olan sınırı arazi üzerinde tatbik etmek üzere adı geçen kararın alınmasından on beş gün sonra oluşturulma şekli daha sonra belirlenecek olan bir sınır tespit komisyonu kurulacaktır.

Madde 92. Ermenistan'ın Azerbaycan ve Gürcistan ile olan sınır ilgili devletlerle yapılacak görüşmelerle tayin edilecektir. 89. maddede belirtilen karar alındıktan sonra ilgili devletler anlaşarak sınırını tespit etmede başarılı olamadıkları herhangi bir durumda bu sınır büyük Müttefik Devletler tarafından tespit edilecek ve bunun arazi üzerinde uygulanması kendilerine ait olacaktır.

Madde 93. Ermenistan Hükümeti, Ermenistan'da ırk, dil ve din bakımından halkının çoğunluğu dışındaki insanların menfaatlerini himaye için başlıca Müttefik Devletlerin gerekli görecekları hükümleri ve adı geçen devletler ile yapılacak bir antlaşmaya bu hükümlerin konulmasına onay vermek suretiyle kabul eder.

Ermenistan, başlıca Müttefik Devletler ile yapılacak bir antlaşmaya, geçişin serbestçe yapılmasını temine ve diğer milletlerin ticareti için adil bir usul getirilmesine ilişkin olmak üzere Müttefiklerin gerekli görecekları hükümlerin kaydına da razı olurlar.

7. "Büyük Ermenistan Projesi"nin Çöküşü ve Ermenilerin Tepkileri

Ancak ne ABD Başkanı Wilson'un kararı ne de Sevr Antlaşması "Büyük Ermenistan"ın kurulmasını sağlayamadı. 1920 Sonbaharında Ermenilere karşı harekete geçen Türk ordusu, işgal altındaki toprakları kurtardığı gibi, Ermenileri "Büyük Ermenistan" düşüncesinden vazgeçmeye ve barış imzalamaya da mecbur etmişti. 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması ile Ermeniler Wilson'u tekzip edeceğine Türkiye'nin Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi üzerindeki iddialarından vazgeçeceklerini bildirmişlerdi. Menşevik Ermenilerle yapılan Gümrü Antlaşması, yaklaşık bir yıl sonra imzalanacak olan Kars Antlaşması'na da temel olmuştu (Özel 1990: 159).

Müttefik devletlerin verdiği sözlere umut bağlayan Ermeniler büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardı. Esasında Ermenilere verilen sözler emperyalistlerin samimiyetten yoksun politikalarından başka bir şey değildi. Çünkü İngiltere ve Fransa daha 1916'da imzalamış oldukları gizli antlaşmalarda iki yıl sonra kuru-

yucusu kesilecekleri Ermenilerin geleceğini düşünmeden Doğu Anadolu'yu Ruslara bırakmaya razı olmuşlardı (Metin 1992: 167). Nitekim Bolşevik Ermeniler, Büyük Ermenistan hayali peşinde koşan ve büyük bir sükûtu hayale uğrayan başta Taşnaklar olmak üzere Ermeni komitelerini sert bir dille eleştirdiler. Bu konuda yayınlanan bildiride, bunların siyasî meselenin esasını Trabzon – İskenderun hattının doğusunu Ermeni egemenliğine katarak geniş topraklara sahip olmak hevesi teşkil ettiğini ve bunlardan vazgeçemedikleri için emperyalistlerin propagandasına kapılarak büyük Ermenistan hayaliyle uğraştıkları ifade edilmiş, bunların, milletlerin refah ve saadetinin topraklarını genişletmelerinde değil, birbirlerine kardeşlik ve dostluk göstermeleriyle, birbirlerinin hukukuna riayetle kaim olabileceğini bilmeleri gerektiği belirtilmişti. Bildiride ayrıca Türkiye'den gelen mülteci Ermenilerin, Taşnakların delice hareketlerinden vazgeçerek ya memleketlerine dönmeleri veya hâlen buldukları memleketlerde huzur ve sükûn ile itaat ederek oturmaları istenmiştir (Özel 1990: 159).

Esasında sömürgeci devletlerin Ermeni halkını sırf kendi çıkarları için bir kukla olarak kullandıkları geç de olsa Türkiye'deki Ermenilerce de anlaşılmış ve itiraf edilmiştir. Nitekim İngiltere ve Rusya gibi Ermenileri kendi çıkarları için kullanan devletlerden Fransa'nın temsilcisi Franklin Bouillon'un Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Mersin'de toplanan ve Fransa'nın himayesinde Çukurova ve çevresinde sayısız cinayetler işleyen Ermenilere hitaben yaptığı konuşmada, Türkiye'yi terketmemelerini, Türklerin öteden beri antlaşmalarına ve sözlerine sadık kaldıklarını, bunun tarihen de sabit olduğunu, Türklerin, kendileriyle imzaladıkları antlaşma öncesinde yaptığınız bütün fenalıkları affettiklerini, bu konuda kendilerine güvence verdiklerini söylemesi üzerine, topluluktaki Ermenilerden biri:

“Teşekkür ederiz, bizim için iyilik yapmak istiyorsanız artık bizi himaye etmeyiniz. Eğer siz ve sizin Adana'ya gönderdiğiniz generalleriniz, hükümet memurlarınız bize bu şekilde anlatmış olsalar ve ümit vermeselerdi, bizi birtakım tatlı emeller arkasında koşturacak, teşvik edici sözler söylemeselerdi, biz de Türkler karşısında alını açık gezecek ve hakikî vatanımıza geldiğimiz zaman, ta asırlardan beri olduğu gibi, yine yan yana ve kardeş gibi yaşayacaktık ve geçinmeye çalışacaktık. Fakat artık biz Türklerin mukaddesatına tecavüz ettik ve evlerini yaktık ve insanî olmayan birçok fenalıklar işledik. Maalesef bu bir hakikattir. Biz de insanız onların yüzüne nasıl bakacağız...” (TBMM Zabıt Ceridesi 1960: 177) şeklinde tarihî bir cevap vermiş ve Avrupa devletlerinin emperyalist politikalarını bir kez daha deşifre etmiştir.

8. Sonuç

Önce dinî, siyasî ve kültürel yönden kötü ve adaletsiz bir yönetime maruz kaldığı iddia edilen bir topluluk olarak öne çıkan Ermeniler, daha sonra belli bir çoğ-

rafyada çoğunluğu oluşturan bir halk olarak görülmeye başlanmış, başta İngiltere ve Rusya olmak üzere Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerindeki rekabet sürecinde kullanılan temel unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Avrupa devletlerinin yönlendirmesi ve desteklemesiyle kurulan Ermeni örgütler özellikle Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde terör eylemlerine girişmiş, ülkede bir asayiş problemi oluşturduğu gibi, Türk ordusunun savaş hareket kabiliyetine de önemli bir darbe vurmuştur. Ermeni çetelerinin bu faaliyetleri karşısında Osmanlı Hükûmeti'nin halkın güvenliğini ve devletin toprak bütünlüğü korumak endişesiyle aldığı tehcir kararı ise Avrupa'da "Ermenilerin katledildiği" propagandasına dönüşmüş, Türklerin cezalandırılmasına ve Ermenilerin ödüllendirilmesine yeni bir gerekçe olmuştur.

Amerika ve Avrupa kamuoyunu arkasına alan Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasından faydalanıp "Büyük Ermenistan"ı kurmak için İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Yunanistan nezdinde yoğun propaganda ve diplomatik girişimlerde bulunurken, adı geçen devletlerden bekledikleri desteği görememişlerdir. Bu devletlerden İngiltere, Fransa ve İtalya hem Türkleri hem de Bolşevikleri tehdit edebilecek bir Ermeni devletinin kurulmasına teorik olarak taraftar olmakla ve ortak bir tutum izlemekle beraber ne askerî ne de ekonomik yönden kendilerini sıkıntıya sokabilecek herhangi bir destekte bulunmak istememişlerdir.

Son kırk yıldır Ermenileri Osmanlı Devleti'ne müdahale unsuru olarak kullanan İngiltere, şimdi Türk millî hareketinin güçlenmesi ve Bolşevik hareketin genişlemesi sonucunda zor duruma düşmüş, Ermenilere verdiği sözü yerine getirmek için yeni çözüm yolları aramaya başlamıştır. Anadolu'da millî hareket karşıtı unsurları ve Yunanistan'ı destekleyerek Ermenistan'a yol açmaya çalışan İngiltere, işin askerî ve ekonomik boyutunu ise ABD'ye yüklemeye çalıştı. Fakat Amerikan Senatosu, Suriye ve Anadolu'da inceleme gezileri yapan King-Crane ile General Harbord'un raporları ve ABD'nin Türkiye'deki Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un uyarıları doğrultusunda Başkan Wilson'un gerek Dış İlişkiler Komitesi'nde gerekse Kongre nezdinde büyük çaba harcamasına ve Ermeniler lehine duygusal bir konuşma yapmasına rağmen manda önerisini reddetti.

Senatonun kararından pek hoşnut olmayan Başkan Wilson İngiliz Hükûmeti'nin ve Ermeni lobilerinin de etkisiyle Karadeniz'den Kafkasya'ya uzanan bir Ermenistan sınırı belirlemeye karar verdi. Kasım 1920'de açıklanan bu sınır, Giresun'un doğusundan ve Erzincan'ın batısından geçerek Van Gölü'nü içine alan bir bölgeyi içerisine almakta, Ermenilere beklediğinden de fazla bir toprak verilmekteydi.

Ancak ne ABD Başkanı Wilson'un kararı ne de Sevr Antlaşması "Büyük Ermenistan"ın kurulmasını sağlayamadı. 1920 sonbaharında Ermenilere karşı

harekete geçen Türk ordusu, işgal altındaki toprakları kurtardığı gibi, Ermenileri “Büyük Ermenistan” düşüncesinden vazgeçmeye ve barış imzalamaya da mecbur etmişti. 3 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması ile Ermeniler Wilson’u tekzip edercesine Türkiye’nin Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi üzerindeki iddialarından vazgeçeceklerini bildirmişlerdi. Ermenistan’la yapılan Gümrü Antlaşması’yla çözümlenen sınır ve göçmenler konusuna Rusya’dan da önemli bir itiraz gelmediği gibi, bu anlaşma, geçerliliği hâlâ devam eden Moskova ve Kars Antlaşmalarına da temel olmuştur.

Kaynaklar

I. Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi.
National Archives and Research Administration of the United States.
The National Archives, Public Record Office, Foreign Office.

II. Resmî Yayınlar ve Basılı Dokümanlar

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Edited by Rohan BUTLER, M. A. AND J. P. T. BURY, M. A, Volume: VII, VIII, (1958), London, Her Majesty’s Stationary Office
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.XXVI (1960). Ankara
Trabzon Vilayeti Salnamesi 1901 (Haz.: Kudret EMİROĞLU), (2008), Ankara.

III. Süreli Yayınlar

Boston Daily Globe.
Chicago Daily Tribune.
Christian Science Monitor.
Los Angeles Times.
Manchester Guardian.
New York Times.
The Times.

IV. Kitaplar ve Makaleler

AKGÜN, Seçil (1985) “Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk - Ermeni İlişkilerinde ABD’nin Rolü”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu* (8-12 Ekim 1984, Erzurum), Ankara, 331-346.
AKŞİN, Sina (1992) *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I*, İstanbul.
AKYÜZ, Yahya (1988) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara.
AKYÜZ, Yahya (1973) “Kurtuluş Savaşımız ve Fransa’da Ermeni Propagandası”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 66 (Mart 1973), 21-24.
AYIŞIĞI, Metin (2004) *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Ankara.
BAŞAK, Tolga (2008) *İngiltere’nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, İstanbul.
BAYTOK, Taner (2007) *İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a, Düinden Bugüne Değişen Ne Var?*, İstanbul.

- BAYTOK, Taner (1970) *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara.
- BELEN, Fahri (1973) *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik (1967) "Mondros Mütarekesi Anlaşması", *XI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, Ankara, 572-581.
- BİLSEL, M. Cemil (1998) *Lozan I*, İstanbul.
- BUDAK, Ömer (2002) *Sevr Paylaşımı*, Ankara.
- CUINET, Vital (1892) *La Turquie d'Asie, Geographie Administrative, Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'Asie-Mineure*, Paris.
- DOĞANAY, Rahmi (2001) *Millî Mücadele'de Karadeniz*, Ankara.
- KURAN, Ercüment (2001) "Amiral Bristol Raporu ve ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu* (Ed.: Hasan Celal GÜZEL), Ankara, 189-207.
- ERİM, Nihat (1953) *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri I*, Ankara, 1953.
- Hikmet ÖZDEMİR-Kemal ÇİÇEK-Ömer TURAN-Ramazan ÇALIK-Yusuf HALAÇOĞLU (2005) *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Ankara.
- GOLOĞLU, Mahmut (1973) *Anadolu'nun Millî Devleti Pontus*, Ankara.
- GÜRÜN, Kâmuran (1983) *Ermeni Dosyası*, Ankara.
- HELMREICH, Paul C. (1996) *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi* (Çev: Şerif EROL), İstanbul.
- HOVANNISIAN, R.G. (1967) *Armenia on the Road to Independence*, Los Angeles.
- İLTER, Erdal (1999) *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara.
- JAESCHKE, Gotthard (1991) *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara.
- KARPAT, Kemal (2010) *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları.
- KIRKPINAR, Kenan (2004) *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye 1919-1922*, İstanbul.
- KİTSİKİS, Dimitri (1964) *Yunan Propagandası*, İstanbul.
- KOÇAŞ, M. Sadi (1990) *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul.
- KUTAY, Cemal (1956) *Mütarekede Pontus Suikasti*, İstanbul.
- MACMILLIAN, Margaret (2004) *Paris 1919, 1919 Paris Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi* (Çev: Belkıs DİŞBUDAK), Ankara.
- MCCARTHY, Justin (1998) *Müslümanlar ve Azınlıklar "Muslims and Minorities", Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu* (Çev: Bilge UMAR), İstanbul.
- METİN, Halil (1992) *Türkiye'nin Siyasî Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, İstanbul.
- ÖZEL, Sabahattin (1990) "Mondros Mütarekesi Sonrasında Trabzon'a yönelik Ermeni Faaliyetleri ve Ermeni Sorunlarıyla İlgili Bazı Gerçekler", *İstanbul Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı V*, 157-161.
- PAMUKCİYAN, Kevork (2003) *Ermeni Kaynaklardan Tarihe Katkılar IV (Biyografileriyle Ermeniler)*, (Nşr: Osman KÖKER), İstanbul.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet (1981) *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, Ankara.
- SOFUOĞLU, Adnan (1994) "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", *A.A.M.D.*, X/28, (Mart 1994), 211-256.
- SONYEL, Salahi R. (1995) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara.
- SONYEL, Salahi R. (2008) *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı II*, Ankara.
- SONYEL, Salahi R. (2008) *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı I*, Ankara.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat (1948) *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara.
- Türk İstiklal Harbi I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, (1999). Ankara.

URAS, Esat (1987) *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul.

YERASİMOS, Stefanos (1995) *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoęu*
(Çev: Şirin TEKELİ), İstanbul.

YILDIRIM, Seyfi (2009) “Patrik Zaven Efendi’nin Siyasî Faaliyetleri 1918-1922”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 5, Sayı 9, Bahar: 5-40, Ankara.